

Zdzisław Jan Małecki, Zbigniew Staszewski

INTERNOWANI LEGIONIŚCI W SZCZYPIORNIE k/KALISZA (1917 r.)

Streszczenie: W Szczypiornie – Kaliszu Niemcy w obozie nr 5 od 12 lipca 1917 r. internowali około 3,5 tysiąca legionistów Piłsudskiego, którzy odmówili złożenia przysięgi. Szczypiorno było miejscowością graniczącą między Prusami i Rosją w 1815 r. od 1847 r. naczelnikiem komory celnej był Wojciech Chmielowski, ojciec Adama Chmielowskiego (założyciela zgromadzenia Albertynów i Albertynek, kanonizowanego na Świętego w 1989 r., powstańca styczniowego, artysty malarza). W czasie internowania zmarło siedmiu legionistów, którzy obecnie spoczywają w grobowcu Żuczkowskiach na cmentarzu katolickim przy Rogatce w Kaliszu. 15 grudnia 1917 r. legionistów przeniesiono do obozu w Łomży.

Słowa kluczowe: Szczypiorno – Kalisz, internowani legioniści Piłsudskiego, Mauzoleum Legionistów, ataman Semen Petlura.

Dnia 15 grudnia 2012 r. mija 95-ta rocznica przeniesienia internowanych od lipca 1917 roku w Szczypiornie Legionistów Komendanta Józefa Piłsudskiego do obozu w Łomży.

Legiony Polskie, zostały utworzone za zgodą Austrii, z działających związków strzeleckich na terenie Galicji pod dowództwem Józefa Piłsudskiego, które w swym założeniu miały być sojusznikiem państw centralnych. Polacy jednak wiązali z nimi przede wszystkim swoje nadzieje na odzyskanie niepodległości. Powołane w listopadzie 1916 roku przez cesarza Niemiec, Austro-Węgier, Królestwo Polskie nie mogło spełnić nadziei Polaków. Podobną deklarację złożył w grudniu car Mikołaj II. W Europie w tym czasie zmieniał się układ sił a mianowicie: rewolucja w Rosji oraz przystąpienie do I Wojny Światowej Stanów Zjednoczonych. Kryzys zmie-

prof. nadzw. dr hab. inż. Zdzisław Jan Małecki - Instytut Badawczo-Rozwojowy Inżynierii Lądowej i Wodnej „Euroexbud” w Kaliszu

mgr inż. Zbigniew Staszewski - Instytut Badawczo-Rozwojowy Inżynierii Lądowej i Wodnej „Euroexbud” w Kaliszu

rzający do dezorganizacji Legionów Polskich nastąpił w momencie, kiedy zapadła decyzja o przekazaniu polskich związków wojskowych przez Austro-Węgry stronie niemieckiej. W założeniu zaborcy miały one zasilić Polskie Siły Zbrojne (Polnische Wehrmacht), dowodzone przez H. von Beselera.

Przesilenie dotyczące kryzysu przysięgowego nastąpiło latem 1917 r. komendant Józef Piłsudski zaprotestował wtedy przeciwko złożeniu przysięgi przez legionistów urodzonych w zaborze rosyjskim. Zdecydowanie skrytykował także obowiązek dotrzymania braterstwa broni żołnierzom niemieckim i austro-węgierskim. Piłsudski domagając się od swoich oficerów odmowy przysięgi, w istocie zainicjował akcję związaną z samolikwidacją Legionów Polskich, a tym samym rozpoczął proces wyprowadzania sprawy polskiej z obozu państw centralnych. Ponadto Piłsudski zażądał od oficerów aby się zrzekli swojej uprzywilejowanej kasty i zostali zdegradowani do losów „niewolników” za drutami kolczastymi, co oznaczało żądanie od nich upokorzenia. Większość żołnierzy legionowych zastosowała się do wezwania Piłsudskiego. Niemcy za odmowę złożenia przysięgi zareagowali w sposób szybki i zdecydowany, oficerów internowali w Beniaminowie, a podoficerów i szeregowców w Szczypiornie k/Kalisza. Część oficerów, m.in. płk Edwarda Rydza-Śmigłego, płk Bolesława Roję, kpt. Tadeusza Kasprzyckiego i kpt. Władysława Rożena zwolnili z wojska bez prawa noszenia munduru. W nocy z 21 na 22 lipca 1917 r. aresztowali i wywieźli z kraju Józefa Piłsudskiego i płk Kazimierza Sosnkowskiego osadzając ich w twierdzy Wessel nad Renem na pograniczu Holandii. Komendy oraz pułki 1 i 3 brygady zostały rozwiązane. Pomimo aresztowań i internowań politycy i wojskowi aktywnie włączyli się w konsolidację środowisk piłsudczyków. Wybitną rolę odegrał wtedy Jędrzej Moraczewski, który do niedawna nosił legionowy mundur, w tym czasie rozwijała się pod dowództwem Rydza-Śmigłego konspiracyjna Polska Organizacja Wojskowa. Józef Piłsudski pozostawał nadal największym autorytetem i przyszłym wodzem naczelnym odrodzonego Wojska Polskiego. 22 stycznia 1917 roku Piłsudski został przeniesiony z twierdzy Wessel do twierdzy w Magdeburgu.

Życie legionistów w obozach internowanych sprowadzało się do nędzy i poniewierki, ale wbrew wszystkim przeciwnościom, każdy dzień

pozbawienia wolności przysparzał internowanym i ich wodzowi coraz więcej sławy. Dzięki temu z powodzeniem mogli wystąpić w roli tych, którzy budowali fundamenty niepodległości, kiedy Austriacy i Niemcy przegrywali I wojnę światową.

Obóz w Szczypiornie, gdzie w lipcu 1917 r. internowano żołnierzy legionów Piłsudskiego, Niemcy założyli w 1915 r., w którym przetrzymywano w bardzo ciężkich warunkach około 2 tysięcy jeńców rosyjskich. W Szczypiornie w 1917 r. założono dwa obozy a mianowicie: obóz nr 5, w którym od 12 lipca 1917 r. internowani byli legionieści, którzy odmówili złożenia przysięgi znajdował się po prawej stronie drogi w kierunku Wrocławia, z kolei obóz nr 10 po przeciwnej stronie, w którym zostali osadzeni jeńcy rosyjscy, francuscy, angielscy i rumińscy.

Szczypiorno było miejscowością graniczącą między Prusami i Rosją w 1815 r. W tym okresie wybudowano koszary w stylu klasycystycznym dla stacjonującego garnizonu granicznego oraz w pobliżu budynek urzędu celnego. Od 1847 r. naczelnikiem komory celnej był Wojciech Chmielowski, ojciec Adama Chmielowskiego (1845 – 1916 r., brat Albert; powstaniec styczniowy, artysta, malarz, zakonnik, kanonizowany na świętego 1989 r.; założyciel zgromadzenia Albertynów i Albertynek oraz tzw. przytulisk dla bezdomnych). Miasto Kalisz stało się w 1916 r. siedzibą Polskiej Organizacji Wojskowej legionistów. Po krótkim czasie oddział legionistów opuścił Kalisz.

W obozie w Szczypiornie w roku 1917 internowano około 3,5 tysiąca żołnierzy z legionów Piłsudskiego z I i II Brygady, którzy zgodnie z wolą Komendanta odmówili złożenia przysięgi na wierność Niemcom i służenia w „Polnische Wehrmacht”. Wśród internowanych było też kilku oficerów, którzy nie ujawnili stopni wojskowych (rtm. Orlicz-Dreszer, kpt. Olszyna-Wilczyński, kpt. Zosik-Tessaro, kpt. Kołłątaj, por. Grzmot Skotnicki, chor. Miszewski i in.), aby pozostać ze swoimi żołnierzami.

W obozie osadzono także członków organizacji wojskowej POW, których traktowano znacznie gorzej niż internowanych legionistów. Kalisz stał się siedzibą Polskiej Organizacji Wojskowej, kiedy to do miasta w 1916 roku przybył oddział legionistów. W dniu 17 czerwca legionieści opuścili Kalisz, ale wkrótce powrócili jako żołnierze internowani przez Niemców. Obóz mieścił się w prymitywnych barakach (półziemiankach) o wy-

miarach 4,5x10,0 m. Nawet w okresie letnim warunki przebywania były bardzo uciążliwe. Znikome racje żywnościowe, uzupełniały dostawy żywności organizowane przez Kaliski oddział Polskiego Komitetu Opieki nad Jeńcami. Komitetem kierowali S. Bulewski (przewodniczący), I.J. Łaszczczyński (zastępca), K. Scholz (sekretarz), L. Dziewulski (skarbnik), oraz ks. J. Sobczyński (1861-1942r., parafia św. Mikołaja w Kalisza, spoczywa na cmentarzu przy Rogatce, J. Bronikowski, S. Murzynowski, S. Orzeł, oraz w sekcji kobiecej: S. Zakrzewska, A. Sztark, M. Sulecińska, K. Świdnicka. Ze strony internowanych kontakty z Komitetem utrzymywała Rada Żołnierska, w skład której wchodził m.in. Władysław Broniewski i Władysław Bagiński. Teren obozu o obrysie czworoboku, został ogrodzony kilkurzędową siatką z kolczastego drutu, podzielony także siatką na mniejsze prostokąty, wewnątrz których ustawiono baraki oraz wieże przeznaczone do tłumienia buntu przy pomocy karabinów maszynowych. Wprost na glinie zamiast słomy ułożono papier lub wiórki drewniane. Za nakrycie służyły koldry zszyte z dwóch krótkich i wąskich pasków barchanu, wyłożonego starymi gazetami.

Nadzór nad znaczną częścią obozu pełnił ppłk Graf von Oeynhausens, mający opinię wśród internowanych jako sadysty. Natomiast częścią obozu, stanowiącego odrębną, zwartą całość, zarządzał mjr rezerwy Hugo Knaupisch, którego legionieści w swoich relacjach wspominali w ciepłych słowach.

Pierwszym komendantem obozu legionistów został najstarszy stopniem kpt. Stanisław Tessaro-Zosik nie ujawniając stopnia wojskowego. Po jego dekonspiracji obowiązki komendanta kolejno pełnili: wach. Janusz Olszamowski, wach. Michał Brzęk-Osiński, wach. Bogdan Dan-Stachlewski.

Internowani w miarę możliwości starali się uporządkować i urozmaicić sobie codzienne życie obozowe. Zorganizowali kuchnię, sklep, pocztę, izbę chorych i sąd polowy a także teatr i chóry oraz kursy nauki dla analfabetów. W Szczypiornie internowani legionieści rozgrywali mecze w piłkę ręczną (gra znana jako „szczypiorniak”). W sierpniu 1917 r. władzom obozu udało się zwerbować do „Polnische Wehrmacht” kilkuset żołnierzy (około 800 legionistów), którzy ulegli namowom, m.in. ks. Wapińskiego. Legionieści ukarali go za to zdjęciem orzełka z czapki, co zainicjowało kon-

flikt między komendanturą obozu a internowanymi. Legioniści zostali ukarani wstrzymaniem dostaw żywności z Kalisza, zlikwidowaniem poczty i likwidacją opieki lekarskiej. Dopiero w następstwie interwencji Rady Regencyjnej legioniści zostali przeniesieni dnia 15 grudnia 1917r. do obozu w Łomży, gdzie warunki życia i traktowanie internowanych znacznie się poprawiły. W czasie internowania w Szczypiornie, zmarło siedmiu legionistów, których pochowano na obozowym cmentarzu (do dnia dzisiejszego miejsce pochówku oznaczone jest krzyżem). W 1932 roku w Kaliszu (dziś przy ulicy Mickiewicza) rozpoczęto budowę Mauzoleum Legionistów Polskich projektu profesora Uniwersytetu Stefana Batorego w Wilnie Juliana Kłosa absolwenta Gimnazjum im. Adama Asnyka. Po jego ukończeniu, 27 listopada 1932r. dokonano ekshumacji z cmentarza siedmiu zmarłych legionistów (Florian Adamczyk, Filip Bednarek, Karol Całka, Jan Jezierski, Hostop Ochikowski, Franciszek Pacios, Władysław Walter). Prochy legionistów złożono w metalowej trumnie i na lawecie armatniej przewieziono do Bazyliki św. Józefa w Kaliszu. Trumnę ze zwłokami legionistów udekorował płk Walery Sławek Krzyżami Niepodległości. Po uroczystościach kościelnych szczątki legionistów złożono w Mauzoleum Legionistów Polskich, na którym widniały napisy na półokrągłej kolumnadzie: „Cześć bojownikom o wolność”, natomiast na tablicy – „Tu spoczywają żołnierze legionów Józefa Piłsudskiego, zmarli na posterunku walk, w obozie jeńców w 1917r. W mauzoleum legioniści spoczywali do II Wojny Światowej. W czasie okupacji Niemcy zniszczyli Mauzoleum. Trumnę z prochami legionistów udało się „wykupić”, która została ukryta w prywatnym grobowcu rodziny Żuczkowskich na cmentarzu katolickim przy Rogatce (ul. Górnośląska), o której nic nie wspominało w czasie trwania władzy komunistycznej przez ponad pół wieku. W 2003 roku w rejonie grobowca ustawiono mały pomnik, na którym widnieją nazwiska zmarłych legionistów w obozie.

Powierzchnia trumny metalowej ze szczątkami legionistów uległa korozji. Przez otwory w szkielecie trumny widoczne są szczątki kilku osób. Ażeby uratować relikwiarz przeszłości dokumentujący miejsce (Kalisz – Szczypiorno) rodzenia się niepodległości Polski, należy przygotować nową trumnę i włożyć do niej pozostałości trumny metalowej wraz ze szczątkami legionistów, pozostawiając ich nadal w grobowcu.

Dawne baraki w Szczypiornie służyły internowanym żołnierzom ukraińskim. Obozy dla Ukraińców a przede wszystkim dla oficerów utworzono w Kaliszu i Szczypiornie w 1920r., kiedy to rozwiązano ukraińską armię atamana Semena Petlury, po zajęciu Ukrainy przez bolszewików. Utworzono dwa obozy: w Szczypiornie dla 7 tysięcy osób i w Kaliszu dla 10 tysięcy osób. Internowanym towarzyszyły często ich rodziny. Pozostałością po żołnierzach atamana Semena Petlury jest dziś mały cmentarz ukraiński o powierzchni około 1700 m² położony na polach Szczypiorna. W przeszłości powierzchnia cmentarza wynosiła około hektara, na którym spoczywało ponad 1200 żołnierzy – Ukraińców, Włochów, Serbów, Anglików, Francuzów, Rumunów, Litwinów, Białorusinów, Rosjan. Obecnie, od zakończenia II Wojny Światowej na pozostałej powierzchni cmentarza jeńców wojennych (około 0,8 ha) znajdują się pola uprawne.

W sierpniu 1927 roku w dziesięciolecie istnienia obozu odbył się Zjazd Legionistów, na który przyjechał do Kalisza Józef Piłsudski, aby wziąć udział w uroczystości odsłonięcia pomnika legionistów w Szczypiornie. Marszałek Józef Piłsudski wraz z rodziną oraz liczną grupą oficerów i współpracowników, byłych legionistów zatrzymał się w kaliskim ratuszu. Do Kalisza przybył także prezes Związku Legionistów płk Walery Sławek. Z uwagi na rozruchy robotnicze zorganizowane przez komunistów kaliskich w dniu odsłonięcia pomnika legionistów, Marszałek nie wziął udziału w uroczystościach. Pozostał w ratuszu i zwiedził wystawę poświęconą legionistom. W uroczystościach odsłonięcia pomnika 7 sierpnia 1927r. uczestniczyła jego żona Aleksandra, także internowana w Szczypiornie, z córkami, generalicją i około 2 tysięcy byłych legionistów. W czasie pobytu w sierpniu 1927 roku Józefowi Piłsudskiemu władze miasta Kalisza przyznały Honorowe Obywatelstwo. Pomnik zbudowany został z materiałów uzyskanych z rozbicia obelisku cesarskiego na placu św. Józefa upamiętniającego spotkanie cara Rosji z królem Prus w Kaliszu w roku 1813 i 1835 r. Do dnia dzisiejszego przy ul. Wrocławskiej istnieje cokół żelbetowy (zapomniany) pomnika legionistów. Na wniosek Polskiego Towarzystwa Inżynierii Ekologicznej Oddziału Ziemi Kaliskiej zgodnie z decyzją Wojewódzkiego Urzędu Ochrony Zabytków z dnia 10.06.2011r. w piśmie nr WN- 4152-2279/2011 została uruchomiona procedura ujęcia miejsca i pozostałości pomnikaw wojewódzkiej ewidencji zabytków. Mar-

tyrologię legionistów w Szczypiornie upamiętniają tablice umieszczone na budynku dawnych koszar i na murze nowego Kościoła w Szczypiornie. Ponadto dla upamiętnienia pomnika Legionistów, Polskie Towarzystwo Inżynierii Ekologicznej Oddział Ziemi Kaliskiej ustawiło w pobliżu cokołu pomnika tymczasową tablicę pamiątkową poświęconą uroczystości odsłonięcia pomnika.

THE LEGIONARIES INTERNED IN SZCZYPIORNO NEAR KALISZ (1917)

Summary: In Szczypiorno near Kalisz, in Camp nr 5 , starting from 12 July 1917 the Germans interned about 3.5 thousand legionaries of J. Piłsudski. They were the legionaries who refused to make a pledge. Szczypiorno was a place on the border between Prussia and Russia in 1815. Since 1847 the chief executive officer of the Custom House was Wojciech Chmielowski, the father of Adam Chmielowski (the founder of the congregations of Albertine Brothers and Sisters, canonised in 1989, the 1863 Rising insurgent, and a painter). Seven legionaries died while being interned in the camp. They are buried in the Żuczkowski Family Tomb in the Catholic Cemetery at Rogatka in Kalisz. In December 1917 the legionaries were transferred to a camp in Łomża.

Key words: Szczypiorno-Kalisz, the interned legionaries of J. Piłsudski, The Legionaries' Mausoleum, ataman Semen Petlura

INTERNIERTE LAGIONÄRE IN SZCZYPIORNO BEI KALISZ (1917)

Zusammenfassung: In Szczypiorno - Kalisz wurden seit 12. Juli 1917 im Lager Nr. 5 von Deutschen ca. 3,5 Tausend Piłsudskis Legionäre wegen der Eidverweigerung interniert. Szczypiorno war damals ein Grenzort zwischen Preußen und Russland. Seit 1847 belegte den Posten des Zollkam-

mervorstehers Wojciech Chmielowski, Vater von Adam Chmielowski (Gründer der Albertiner Kongregation für Männer und Frauen, 1989 heiliggesprochen, Januar-Aufständischer, Künstler-Maler). Zur Zeit der Internation starben sieben Legionäre, die jetzt in der Gruft der Familie Żuczkowski im katholischen Friedhof an Rogatka in Kalisz ruhen. Am 15. Dezember 1917 wurden die Legionäre ins Lager in Łomża verlegt.

Schlüsselworte: Szczypiorno – Kalisz, internierte Piłsudskis Legionäre, Mausoleum der Legionäre, Semen Petlura

Fot.1 Cmentarz Katolicki „Rogatka” w Kaliszu – miejsce spoczynku siedmiu legionistów Józefa Pilsudskiego w kaplicy Żuczkwskich (maj 2011).

Fot. 2 Tymczasowa tablica pamiątkowa w głębi widoczny cokół pomnika legionistów w Kaliszu – Szczypiornie, maj 2011.

Fot. 3 Józef Piłsudski z Kazimierzem Sosnkowskim w towarzystwie oficera armii niemieckiej w twierdzy wojskowej w Magdeburgu.

Fot. 4 Internowani legionieści w Szczypiornie k/Kalisza, 1917 r.

Fot.5 Obóz internowanych legionistów w Szczypiornie, pranie i suszenie osobistej bielizny

Fot.6 Obóz internowanych legionistów w Szczypiornie k/Kalisza

Fot. 7 Komendant obozu w Szczypiornie, mjr rez. Hans Knaupisch podczas rozmowy z wachm. Januszem Olszemowskim (zm. 1920r.), komendantem obozu z ramienia internowanych oraz kpt. lekarzem Mieczysławem Kapellnerem – Kaplickim (1875-1959)

Fot. 8 Obóz internowanych legionistów w Szczypiornie – posilek w obozowym baraku

Fot. 9 Obóz internowanych legionistów w Szczypiornie – występy obozowego kabaretu

Fot. 10 Żołnierze byłej Pierwszej Kompanii Kadrowej w obozie internowanych w Szczypiornie k/Kalisza

Fot. 11 Pożegnanie przez mjr Mieczysława Rysia-Trojanowskiego dowódcę 5 pułku piechoty legionów, szeregowych i podoficerów odjeżdżających do obozu internowania w Szczypiornie, Zegrze – koniec lipca 1917 r.